

Makale Gönderim Tarihi: 22.06.2018 Makale Kabul Tarihi: 20.09.2018

Araştırma Makalesi

MUKAYESELİ HUKUK ÇERÇEVESİNDE SURİYELİ MÜLTECİLERİN HUKUKİ STATÜSÜ*

Recep ÖZDEMİR**

Öz

Suriye’de patlak veren savaşla birlikte milyonlarca Suriyeli, Müslüman devletlere ağırlıklı olarak da Türkiye’ye göç etmiş ve savaşın uzaması nedeniyle Suriyeli mültecilerin vatandaşlığa alınması meselesi gündeme gelmiştir. Suriyeli mültecilerin vatandaşlığa alınmasının ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri vardır. Bununla birlikte bu konuda öncelikli alınması gereken husus, Suriyeli mültecilerin vatandaşlığının İslâm hukuku ve pozitif hukuk açısından mümkün olup olmamasının irdelenmesidir. Suriyeli mültecilerin vatandaşlık hakları Türkiye’de hali hazırda meri olan yasal düzenlemelere ve İslâm hukukunun bu konudaki hükümlerine bağlıdır. Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu Müslüman olduğundan onlara karşı sergilenecek yaklaşım tarzı bir açıdan İslamiyet’in konuyla ilgili hükümlerine bağlıdır. Bu çalışmada vatandaşlık hukukuyla ilgili tarihsel süreç, yasal düzenlemeler, İslâm’ın ümmet tasavvuru ve İslâm hukukunun konuyla ilgili hükümleri dikkate alınarak Suriyeli mültecilerin vatandaşlık statüsü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Mülteciler, İslam Hukuku, Devlet, Vatandaşlık, Ümmet.

Atıf: Özdemir, Recep. “Mukayeseli Hukuk Çerçevesinde Suriyeli Mültecilerin Hukuki Statüsü”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23:2 (2018): 93-113.

* Bu çalışma 20-22 Ekim 2017 tarihinde Adıyaman’da gerçekleştirilen, “II. Gerçek ve Umut Arasında Suriyeli Mülteciler Sempozyumu’nda “Vatandaşlık Kavramı Bağlamında Suriyeli Mültecilerin Hukuki Durumu” adıyla sunulan bildirinin düzenlenmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku A. B. D., celoglu23@gmail.com

Legal Status Of Syrian Refugees In The Context Of Comparative Law

Abstract

With the outbreak of war in Syria, millions of Syrians have emigrated to Muslim states and the issue of accepting Syrian refugees as citizenship is on the agenda due to the long duration of the war. Accepting Syrian refugees as citizens has economic, social and cultural influences. However, the priority for this issue is whether the citizenship of Syrian refugees is possible in terms of Islamic law and positive law. Syrian refugees' citizenship rights are subject to the provisions of current legislation on this issue in Turkey and on the provisions of Islamic law. The majority of Syrian refugees are Muslims, so accepting Syrian refugees as citizenship or refusing this demand is a religious matter from the point of view. In this study, citizenship rights of Syrian refugees will be discussed taking into account the historical process of citizenship law, legal regulations, the Islamic Ummah conception and provisions of Islamic law.

Key Words: Syrian Refugees, Islamic Law, State, Citizenship, Ummah.

Giriş

Devlet ile birey arasında hukuki bir bağın olmadığı ve nüfusun yüzünün genişliğine kıyasen az olduğu, dolayısıyla belli bir gücü temsil eden insan topluluklarının sınırları belli bir toprak parçasını ihraz etme ihtiyacı hissetmedikleri dönemler olmuştur.¹ Fakat bu durumun uzun sürmediği çoğalan nüfusla birlikte belli bir toprak parçası üzerinde bir hâkimiyet ve düzene ihtiyaç duyulduğu düşünülebilir. Nitekim Enbiyâ sûresinde birçok peygamberin dünyevi bilgi ve becerileri bakımından birbirinden farklı olmasına karşın gönderiliş amacı bakımından aynı olduğu zikredildikten sonra bütün insanlığın tek bir ümmet olduğunun belirtilmesi bu duruma işaret etmektedir. "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin rabbinizim. Şu halde bana kulluk edin. (dedik)"² ayeti bütün insanların tek bir ümmet olduğunu bildirmiştir. Hemen devamındaki ayette ise insanların kendi aralarındaki birliği dağıttığı ifade edilmiştir. "Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Oysa hepsi bize dönecektir."³ ayeti insanların tarihin belli bir döneminde birlik içinde olduğu ve sonradan bu birliği parçaladığını açıkça bildirmektedir. Bu durum sınırların ve sınırları belli bir toprağa bağlılığın göstergesi olan vatandaşlığın olmadığı dönemlerin olduğuna işaret eder.

¹ Nihal Uluocak, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 1.

² Enbiyâ, 21/92.

³ Enbiyâ, 21/93.

Vatandaşlık, "hukuki, siyasi ve sosyo-ekonomik yönleri bulunan çok boyutlu hukuki bir kavramdır. Vatandaşlık araştırmaları, 1990'lı yıllardan itibaren siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, kültürel çalışmalar gibi alanlar başta olmak üzere disiplinler-arası bir yaklaşımla sürdürülmekte olup bugün sosyal bilimlerin en aktif çalışılan konularından birini oluşturmaktadır. Vatandaşlıkla ilgili akademik ve siyasi tartışmaların son yıllarda hız kazanması, doğudan batıya göçün artması, ulus-ötesi şirketler ve ekonomik örgütler gibi ulus-devlet dışındaki aktörlerin sayısının artması, dolayısıyla ulus-devletlerin bütünlük ve homojenliğinin azalması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır"⁴

Vatandaşlık, insan hâkimiyetinin belli bir toprak parçası üzerinde görünür olması neticesi ile ortaya çıkan devlet düşüncesinin kaçınılmaz bir sonucudur. Devletle birlikte ortaya çıkmış ve "devlet" kavramıyla birlikte sürekli değişime uğramıştır. Genel anlamda vatandaşlık bir devlete bağlı olmanın göstergesi olup bunun hukuki statüsünü oluşturur. Hâkimiyet, ülke ve vatandaş unsurlarından oluşan devletin en önemli sorunlarından biri kendi hâkimiyetini kabul eden vatandaşlarla hâkimiyeti altında olmayan yabancıları ve vatansızları belirleyecek ölçütleri tespit etmektedir. Tarih boyunca bir devlete bağlılığın ölçütleri ve nitelikleri tartışma konusu olmuştur. Kimi durumlarda vatandaşlık kan esasına kimi durumlarda ise toprak unsuruna göre temellendirilmiştir. Nihayet modern devlet anlayışlarının ortaya çıkmasıyla birlikte vatandaşlığın aslen ve iktisaben olmak üzere iki şekilde kazanılabileceği kabul edilmiştir. Modern ulus devlet anlayışıyla birlikte vatandaşlık hukuki bir statü olarak düzenlenmiş; vatandaşlığın kazanılması ve kaybedilmesi hukuki düzenlemelere konu edilmiştir.⁵

Bir devletin vatandaşlığını elde eden ya da vatandaşlığa kabul edilen birey, o devletin hâkimiyetine girer. Vatandaşlık bireye devletin hukukî korumasını temin eder ve kişiyi, başka bir devletin vatandaşı olan ya da kazanan "yabancılardan" ya da hiçbir devletin vatandaşı olmayan "vatansızlardan" ayıran hukukî bir statüdür.⁶

Vatandaşlık devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, devletin vazgeçilmez bir unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Ülkeden ülkeye kişilerin hareket serbestisini kabul eden modern anlayışın etkisiyle, ilk olarak geçen yüzyılda "devlete ait olan kişiler" ile "devlete yabancı olan kişiler" in durumunu düzenleme zarureti hissedilmiştir. Bunun bir sonucu olarak vatandaşlık, 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında, hukuki düzenlemelere konu edilmiştir. İlgili kavram, ulusal ve

⁴ Neslihan Temelat, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, Ankara, 2011, s. 1.

⁵ Ergin Nomer, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 4.

⁶ B. Bahadır Erdem, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 3.

uluslararası düzeyde yapılan yasal düzenlemelerle bir statü olarak son şeklini almıştır.⁷

Modern-ulus devlet anlayışının doğmasıyla birlikte kavramsal olarak netleşen vatandaşlık statüsü, belirli bir tarihi gelişim sürecinden geçerek bugünkü anlamda son şeklini almıştır. Vatandaşlık kavramı çağımızda artan göç olaylarıyla birlikte sıklıkla gündeme gelmiş; konuyla ilgili çalışmalar sayıca artmıştır.

Bugün itibariyle üç milyondan fazla Suriyeli mülteci Türkiye'ye sığınmış durumdadır. Gerek Suriye'deki savaşın uzayıp gitmesi gerekse Suriyelilerin Türkiye'de daimi olarak kalmak istemesi Suriyelilere vatandaşlığın verilip verilmemesini gündeme getirmiştir. Hâlihazırda birçok Suriyeli Türk vatandaşlığına geçmiş durumdadır. Türkiye'ye sığınan ve vatandaşlık talep eden Suriyeli mültecilerin vatandaş olma durumu, hukuki düzeyde Türk vatandaşlığıyla ilgili yasal düzenlemelere, vatandaşlık hukukundaki son gelişmelere, içtimaî ve dini düzeyde ise İslâm hukukunun konuyla ilgili hükümlerine bağlıdır. Çalışmada vatandaşlık hukukunun tarihi arka planına ve konuyla ilgili yasal düzenlemelere yer verildikten sonra İslâm ahlak ve hukukunun konuya dair anlayışı ortaya konulacaktır.

1. Genel Olarak Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlık, kişinin belirli bir devlete tabiiyetini gösteren ve içeriğini belirleyen, hükümler itibariyle onun hukukî sıfatı şeklinde tezahür eden bir statüyü ifade eden hukuki bir kavramdır. Bir kişinin belirli devlete mensubiyetinin hukukî temelini oluşturan vatandaşlık kavramının mahiyetinin ve objektif ölçüsünün ne olması gerektiği hususu ilk dönemlerden itibaren hukuk sistemlerinin meşgul olduğu konulardan birini oluşturmuştur. "Vatandaşlık" kavramı kişiye sağladığı yetki bakımından hukuki bir statüyü ifade eder. Türkçe'de "tabiiyet", "yurttaşlık", "uyrukluk" gibi kelimeler vatandaşlık bağının hukuki durumunu; "teba", "yurttaş" ve "uyruk" gibi kelimeler ise bu bağın kişiye sağladığı statüyü ifade eder.⁸

Vatandaşlık tanımı disiplinlere göre farklı biçimde yapılmaktadır. Sosyolojik perspektiften vatandaşlık, "bir kişiyi toplumun yetkin bir parçası olarak tanımlayan ve bunun sonucunda kaynakların kişilere ve sosyal gruplara akışını şekillendiren bir dizi (hukuki, siyasi, ekonomik ve kültürel) uygulama" şeklinde tanımlanmaktadır.⁹ Siyaset teorisi açısından ise vatandaşlık, devletin varlığıyla

⁷ Nomer, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, s. 4.

⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul, 2010, s. 599.

⁹ B. Turner, *Contemporary Problems in the Theory of Citizenship*, London, 1993, s. 2.

ilintili statü, sadakat, hak ve yükümlülüklerdir. Bu bağlamda Marshall, vatandaşlığı "bir topluluğa aidiyet" diye tanımlamıştır.¹⁰

"İlk vatandaşlık uygulamalarının M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Yunan şehir devletlerinde başladığı, ancak modern vatandaşlığın Fransız Devrimi ve sonrasındaki gelişmelerin ürünü olduğu kabul edilir. Vatandaşlık kavramının hukuki kökeni ise Roma hukukuna dayanmaktadır. Roma hukukunda vatandaş (civis), bir kişinin hukuki düzene bağlanma biçimini ifade eden bir statüdür."¹¹

Ulus devletlerin etkisiyle ortaya çıkan ve toprak, ırk gibi unsurlara dayanan çağdaş "vatandaşlık" anlamında bir kavram İslâm hukuku literatüründe bulunmamakla birlikte "Müslümanlar ancak kardeştir." ilkesiyle sınırları belli toprak parçasına bağlı olan vatandaşlık yerine bütün İslâm ülkelerinde geçerli olan ümmet bilincine yer verilmiştir. İlk dönemlerde "ehlü'd-dâri'l-İslâm" veya "ehlü'd-dârinâ" şeklindeki kavramlar geniş bir anlam çerçevesine sahip olan ümmet bilincini ifade eden kavramlardır. Sonraki kaynaklarda ise "tabiiyet" veya "cinsiyye" terimleri, devlete siyasî ve hukukî olarak bağlı bulunan insanları ifade etmek için kullanılmıştır.¹²

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında, vatandaşlığı düzenleyen birtakım uluslararası hukuki düzenlemelerin olduğu görülür. Bunlar arasında, "Vatandaşlık Kanunlarının Çatışmasına dair 12 Nisan 1930 tarihli Lahey Sözleşmesi (Milletler Cemiyeti), Vatansız Kişilerin Statüsüne ilişkin 28 Eylül 1954 tarihli New York Sözleşmesi (BM), 1961 Vatansızlığın Azaltılmasına dair New York Sözleşmesi (BM) ve 29 Ocak 1957'de New York'ta imzalanan evli kadınların uyrukluğuna dair Sözleşme (BM) sayılabilir. Daha yakın bir geçmişte, Avrupa Konseyi bünyesinde 6 Kasım 1997'de kabul edilen Avrupa Uyruklu Sözleşmesi, ilgili taraflarca imzalanarak 1 Mart 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, vatansızlık ve çoklu vatandaşlık gibi alanlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkların önlenmesinde ikili anlaşmalar halen en önemli araçlardan biridir."¹³

Vatandaşlık hukukuyla ilgili yapılan yasal düzenlemeler genel hatlarıyla vatandaşlık haklarını belirlemiştir. Genel anlamda vatandaşlık hakları, "medeni, siyasi ve sosyal haklar olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Medeni haklar, genel olarak mülkiyet hakkı, bireysel özgürlük ve adalet, ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç hürriyeti gibi temel hak ve hürriyetleri; siyasi haklar,

¹⁰ Temelat, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, s. 1.

¹¹ Temelat, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, s. 2-4.

¹² Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, İz Yay., İstanbul, 1999, s. 247; Ali Kaya, "İslam Hukukuna Göre Vatandaşlığın Temel Esasları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 1998, Sayı: 7/7, s. 340.

¹³ Temelat, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, s. 2.

seçme ve seçilme hakkını; sosyal haklar ise ekonomik ve sosyal güvenlik haklarını, eğitim ve kamu hizmeti alma hakkını içermektedir.”¹⁴

2. Türk Hukuk Sisteminde Vatandaşlık

Türk hukuk sisteminde vatandaşlıkla ilgili düzenlemelerin yukarıdaki düzenlemeler dikkate alındığında geç sayılabilecek bir dönemde yapıldığı söylenebilir. Türk hukuk sisteminde vatandaşlık, 12.06.2009 tarihli 27256 sayılı “Türk Vatandaşlık Kanunu” çerçevesinde düzenlenmiştir. İlgili kanuna göre Türk vatandaşlığı, doğumla (aslen) ve sonradan (kesben) olmak üzere iki şekilde kazanılır.¹⁵ “Doğumla kazanılan Türk vatandaşlığı, soy bağı veya doğum yeri esasına göre kendiliğinden kazanılır. Doğumla kazanılan vatandaşlık doğum anından itibaren hüküm ifade eder.”¹⁶

Türk Vatandaşlık Kanunu’na göre “Türkiye içinde veya dışında Türk vatandaşı ana ve babadan evlilik birliği içinde doğan çocuk ile Türk vatandaşı ana ve yabancı babadan evlilik birliği dışında doğan çocuk Türk vatandaşıdır. Türk vatandaşı baba ve yabancı anadan evlilik birliği dışında doğan çocuk ise soy bağı kurulmasını sağlayan usul ve esasların yerine getirilmesi halinde Türk vatandaşlığını kazanır.”¹⁷

İlgili kanuna göre yabancı bir anne-babadan doğmakla birlikte doğum yerinin Türkiye olması sebebiyle Türk vatandaşlığı kazanılabilir. Doğum yeri faktörünün Türk vatandaşlığını kazandırdığını gösteren maddeler şu şekilde düzenlenmiştir: “Türkiye’de doğan ve yabancı ana ve babasından dolayı doğumla herhangi bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayan çocuk, doğumdan itibaren Türk vatandaşıdır. Türkiye’de bulunmuş çocuk aksi sabit olmadıkça Türkiye’de doğmuş sayılır.”¹⁸

Sonradan kazanılan Türk vatandaşlığı ise yetkili makam kararı veya evlat edinilme ya da seçme hakkının kullanılması ile gerçekleşir.¹⁹ Yetkili makamın kararıyla Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen bir yabancı, kanunda belirtilen şartları taşıması gerekir. Bu şartların sağlanması yabancıya mutlak anlamda Türk vatandaşlığını sağlamaz. Diğer bir ifadeyle şartların tahakkuku zorunlu olarak Türk vatandaşlığını gerektirmez.²⁰

¹⁴ Esendemir, *Türkiye’de ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular, Yeni Arayışlar*, Ankara, 2008, s. 21-22; Temelat, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, s. 3-4.

¹⁵ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 5.

¹⁶ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 6. D.

¹⁷ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 7, 1. 2. ve 3. fıkralar.

¹⁸ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 8, 1. ve 2. fıkralar.

¹⁹ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 9.

²⁰ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 10.

Sonradan kazanılan ve yetkili makamın onayına bağlı olan Türk vatandaşlığı için bazı şartların bir arada olması gerekir. Başvuru için aranan şartlar şunlardır:

- a) Kendi millî kanununa, vatansız ise Türk kanunlarına göre ergin ve ayırt etme gücüne sahip olmak,
- b) Başvuru tarihinden geriye doğru Türkiye’de kesintisiz beş yıl ikamet etmek,
- c) Türkiye’de yerleşmeye karar verdiğini davranışları ile teyit etmek,
- ç) Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak,
- d) İyi ahlak sahibi olmak,
- e) Yeteri kadar Türkçe konuşabilmek,
- f) Türkiye’de kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlayacak gelire veya mesleğe sahip olmak,
- g) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak.”²¹

Türkiye’de doğan Suriyeli çocukların Türk vatandaşlığını başka bir işleme gerek kalmaksızın kazandığı ilgili kanundan anlaşılmaktadır. Zira “Türkiye’de doğan ve yabancı ana ve babasından dolayı doğumla herhangi bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayan çocuk, doğumdan itibaren Türk vatandaşıdır.”²² şeklinde sevk edilen madde bunun hukuki dayanağını oluşturmaktadır. Burada asıl tartışılması gereken husus Türkiye doğmamış, diğer bir ifadeyle Türkiye’ye göç eden Suriyelilerin vatandaşlık hakkını elde edip etmemesidir.

Türk vatandaşlık kanununa göre Türkiye’de doğmamış Suriyeli mülteciler ancak kanunda belirlenen şartları yerine getirmekle Türk vatandaşlığını kazanabilir. “Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak” şartı hariç diğer şartların kamu düzeninin devamı için gerekli olduğu aşikârdır. “Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak” ve “İyi ahlak sahibi olmak,” şeklindeki iki şartın suiistimale açık, belirsiz, sübjektif ve temel insan haklarına aykırı olduğu kanaatindeyiz. Genel sağlığa aykırı bir hastalığı bulunan Suriyeli bir mülteciye nasıl bir işlemin uygulanacağını ilgili düzenleme çerçevesinde belirsiz olduğu anlaşılmaktadır. En azından böyle bir kişinin hemen sınır dışı edilmemesi ve tedavisinin yapılması gerektiğini belirtmemiz gerekir.

“İyi ahlak sahibi olmak,” şeklindeki şartta oldukça görecelidir. Zira ahlak kavramının herkes tarafından kabul gören bir tanımı yapılmamıştır. İyi ahlak dini, içtimai ve hukuki zemine göre farklılık göstermektedir. Bir bireyin iyi ahlaka sahip

²¹ Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 10.

²² Türk Vatandaşlığı Kanunu, Md. 8.

olup olmadığı, karar vericilerin ahlaki tutumuna göre farklılık gösterebilir. İlgili kanunda bunun net bir şekilde belirtilmesi gerekir.

3. İslâm Hukukunda Vatandaşlık Kavramı

İslam hukukunda vatandaşlık kavramı, İslami hükümlerin hâkim olduğu ve tatbik edildiği bir kara parçasında yaşama ve oranın idaresini kabul etme bağlamında ele alınmıştır. İslam hukuk terminolojisinde vatandaşlık terimi, "ehlü dari'l-İslâm" (İslam ülkesi vatandaşı) terkihiyle, sonraki dönem kaynaklarda ise "tabiiyet" veya "cinsiyet" kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu kelimeler ve kavramlarla, İslam ülkesindeki siyasi bir teşekkül olan devlete siyaseten ve hukuken bağlı bulunan halk kitlesi kastedilmektedir.²³ Bu bağlamda "İslâm'ın din ile devleti birbirine sıkı bağlarla bağlayan devlet anlayışı sebebiyle, İslâm'da din ve vatandaşlık kavramları içiçe girmiş, tüm Müslümanlar nerede olursa olsunlar tek, aynı İslâm ümmetine mensup sayılmışlardır. Burada ümmet kavramı belli bir ülkeye değil, belli bir dine bağlılıkla oluştuğu için bugünkü anlamda vatandaşlık kavramından farklı bir yapıya sahiptir."²⁴

Klasik literatürün oluştuğu dönemin İslâm hukukçuları vatandaşlık statüsünü ifade eden "tâbiyet" ya da "cinsiye" kavramlarını kullanmamış olsalar da İslâm hukuku ilke olarak vatandaşlık müessesesini tanımış ve kabul etmiştir. İslâm hukukçuları "dâru'l-İslâm" adı altında hukuk açısından İslâm devletinin teorisini ortaya koymuşlardır. Dâru'l-İslâm, "millet", "sınırları belli toprak" (vatan) ve "siyasi teşekkülden" (hükümet) oluşur. İslâm devletinin milletine "ehlü dâri'l-İslâm" yani "İslâm devleti vatandaşı" denir. Vatandaşlarla devlet arasındaki bağ hem siyasî hem hukuki bir bağdır. Bu bağ birtakım hukuki sonuçlar meydana getirmektedir. Bir kişi, İslâm devletine intisap edip onun vatandaşı olunca umumi ve siyasi haklarla vergi ve askerlik gibi yükümlülükler ortaya çıkar. İslâm hukukçuları hem vatandaşların siyasi ve sosyal haklarından hem de devlete karşı sorumluluklarından bahsetmişlerdir. Bunun yanı sıra vatandaşlığı doğuran ve sona erdiren nedenleri de ele almışlardır. İslâm hukukçularının bu türdeki değerlendirmeleri onların vatandaşlık mefhumunu tasavvur ettiğini ve hukuki bir zemine oturtmak istediklerini gösterir.²⁵

²³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 247; Kaya, "İslam Hukukuna Göre Vatandaşlığın Temel Esasları", s. 340.

²⁴ Fişek, *Vatandaşlık*, s. 5; Gülnihal Bozkurt, "İslâm Hukukunda Zimmilerin Hukukî Statüleri", Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı, *D.E.Ü.H.F.D.*, Ankara, 1987, sayı: 3/ 1-4, s. 148; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 233; Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devleti İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 392.

²⁵ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 148; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 232.

3.1. İslâm Hukukuna Göre Vatandaşlığın Temelleri

İslâm dini, inanç birliğini esas alarak, Müslüman olanları bir tek ümmet olarak kabul etmiştir. "Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin."²⁶ ayeti ümmet birliğinin Kur'ânî dayanağını oluşturur. Buna göre Hz. Peygamber'e (s.a.s.) inanıp onun peygamberliğini tasdik eden bütün insanlar Müslüman olup tek bir millettir. Müslümanların oluşturduğu bu topluluk "ümmet" diye isimlendirilir. Ümmet, İslâm dinine mensup farklı ırka ve dile mensup insanları tek bir millet haline getiren, aynı statüye kavuşturan dini ve hukuki bir kavramdır.²⁷

Yaşadığımız çağ itibarıyla insanları farklı kılan ve ayrı bir ulus olarak adlandırılmasına yol açan dil, ırk, renk gibi faktörler iman bağıyla etkisi kaybolmakta ve farklı renk, ırk, dilden olan insanlar bu sayede tek bir ümmet olabilmektedir. Hatta iman bağı Müslümanları kardeş ilan etmektedir. "Müslümanlar ancak kardeştir."²⁸ ayeti bu kardeşliğin esasını vezir bir şekilde ifade etmektedir. Ayet mefhum-u muhalifiyle Müslümanlar arasındaki birliğin kardeşlik dışında kalan ve çıkar esasına dayanan unsurlara bağlı olmaması gerektiğini ifade eder.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı hadislerinde Müslümanların kardeş olduğunu belirtmiştir. O, söz konusu kardeşliğin teoride kalan bir kardeşlik olmadığını söz ve uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Allah Rasûlü, Kur'ân'da temel nitelikleri verilen kardeşlikle ilgili ayrıntılı hükümler vaz etmiş ve İslâm kardeşliğinin gerektirdiği ahlaki ve fiili sorumlulukları açıkça ortaya koymuştur:

"Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine acumada ve yekdiğerini korumada tek bir vücut gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsız olursa öteki organları da bu yüzden rahatsız olur ve uykusuz kalır."²⁹

"Hiçbiriniz, kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe gerçek mü'min olamaz."³⁰

"Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Müslüman, Müslümana zulmetmez. Müslüman, Müslümanı başına gelen musibette yalnız bırakmaz onu zalimin

²⁶ el-Enbiyâ 21/92.

²⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 233; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 207.

²⁸ Hucurât, 49/10.

²⁹ Muhammed b. İsmâ'il Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru l-hyâi't-Turâi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, Edeb 27; Ebu'l-Husayn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, Thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007, Birr 66.

³⁰ Müslim, *Sahîhu Müslim*, İman 71, 72; Ebî İsmâ'îl Muhammed b. İsmâ'îl b. Sevre Tirmizî, *Câmiu't-Tirmizî*, 1. Baskı, Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Dimeşk, 2004, Kıyame 59; Ahmed b. Şu'ayb el-Hurasânî Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007, İman, 19, 33.

*zulmüne terk etmez. Müslüman, din kardeşine yardımda bulunduğça Allah da ona yardımda bulunur. Kim bir Müslümanın dünyaki bir sıkıntısını giderirse Allah da kıyamet gününde onun bir sıkıntısını giderip mutlu eder. Kim dünyada Müslüman kardeşinin ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.*³¹ şeklinde rivayet edilen hadisler kardeşliğin nebevi referansını oluşturur. Hz. Peygamber (s.a.s.) ilgili hadislerle Kur'ân'ın ifade ettiği kardeşliğin Müslümanlara yüklediği sorumlulukları açıklamıştır.

İslâm tarihinde "muâhât" diye isimlendirilen uygulama İslâm kardeşliğinin tarihi arka planını açıklar. Muâhât İslâm kardeşliğinin uhrevî ve hukukî pratiğidir. Buna göre hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevî'nin inşaa edildiği günlerde Hz. Peygamber (s.a.s.), muhâcir ve ensardan oluşan kırk beşer kişiyi Enes b. Mâlik'in evine çağırarak bunların arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetmiştir. Diyet ve fidye meseleleri dâhil olmak üzere akitleşenlerin karşılıklı sorumluluk ve yükümlülüklerini açıklamıştır.³²

Muâhât, Medine pazarının kurulması, Medine Vesîkası'nın akdedilmesi gibi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye gelir gelmez attığı önemli adımlardan biri olarak yeni oluşan Müslüman toplumun gelişiminde ve sosyal bütünlüğün temininde çok önemli fonksiyonları yerine getirmiştir.³³ İlk defa uygulandığında muâhât, kardeşliğin yardımlaşma ve aileden önce mirasa hak kazanma esasına dayandığını ve kırk beş Muhacir ile kırk beş Ensar arasında kurulduğu, Bedir savaşı sonrasında inen Enfal sûresi 75. ayet ile miras hükmü kaldırıldığı, yardımlaşmanın ise devam ettiği rivayet edilmiştir.³⁴ İbn Hacer, muâhâtın bir defaya mahsus olmadığını, Medine'ye hicretten sonra başladığı halde insanlar Müslüman oldukça veya Medine'ye geldikçe yeni gelenler arasında kardeşlik anlaşmasının yapıldığını ifade etmiştir.³⁵

Muâhât, İslâm toplumunda bütünleşmeyi sağlamış ve o günkü sosyokültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmiştir. "Yurtlarını ve yuvalarını geride bırakıp hicret eden muhacirlerin yalnızlığını ve özlemine gidererek Medine'ye ve Medineliler'e ısınmalarının kolaylaştırılmasını, onlara maddî destek imkânları araştırılırken bunun mânevî bir kardeşlikle desteklenmesini ve yardım görmelerinden doğabilecek psikolojik ezikliğe fırsat verilmemesini, o zamana kadar yaşadıkları ağır şartlarda tecrübe kazanan

³¹ Buhârî, *es-Sahîh*, Mezâlim 3; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Birr 32.

³² Ebû Muhammed Cemaledin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebevî I*, thk. Mustafa es-Sekka, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1955, s. 504-505; Buhârî, *es-Sahîh*, Menâkibü'l-Ensâr 5, 7 ve Savm 76.

³³ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebevî I*, s. 504-505

³⁴ Muhammed b. Sad b. Munî' ez-Zührî İbn Sad, *Kitâbu Tabakât-ul-Kübra VII*, thk. Alî Muhammed Amr, Kahire, 2001, s. 570.

³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, s. 271.

muahacirlerin ensâra mürşit, ensârın da onlara bir bakıma öğrenci kılınarak eğitici bir hareketin başlatılmasını, ashop arasında seciye ve karakter benzerliğinin belirginleştirilmesini ve her iki zümrenin ortak bir paydada buluşarak zihniyet beraberliği içinde inkârcı, münafık ve Yahudi fitnelere karşı birlikte hareket etmelerini sağlamıştır.³⁶ Akdedilen kardeşlik daha sonra birçok tehlikeyi bertaraf etmiş, İslâm toplumunun selametini sağlamıştır. Dışarıdan gelen saldırı tehditleri, birleşen Müslümanlara karşısında etkisiz kalmıştır. Savaş esnasında şehirde kalanın her iki ailenin işleriyle ilgilenmesi sebebiyle diğerinin gönül huzuru içinde savaşa katılması sağlanmıştır. Muâhât, Araplar arasında daima vuku bulan ırkçılık gayretine dayalı ayrıştırmaya karşı en etkili tedbir halini almıştır.³⁷

Kişi Müslüman olunca ümmet birliğine dâhil olmakta, diğer Müslümanlar onun arasında kopmaz bir bağ meydana gelmektedir. Bu bağ siyasi değil, dini-sosyal bir bağdır. Fakat İslâm dini bu bağın sadece dini bir bağ olarak kalıp siyasi bir hale bürünmesine karşı değildir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'de İslam birliğini oluşturduktan sonra Medine site devletini kurmuş, siyasi nitelikteki vatandaşlık bağının temelini oluşturmuştur. Medine site devletinin oluşumundan sonra Müslümanlar hem bu devletin vatandaşı hem de bu devletin kapsamında oluşan ümmetin bir ferdi niteliğindedir.³⁸

İslâm'da vatandaşlık, İslâm inancını kabul eden ve İslâm devletinin hâkim olduğu topraklara yerleşmeyle belirginleşen hukuki bir müessesedir. Bir Müslüman, yerleşmek niyetiyle Müslüman olmayan bir yerden hicret eder ve Müslümanların hâkim olduğu topraklara gelirse, o İslâm Devleti'nin tüm imkânlarından yararlanan gerçek bir vatandaşı olur. Bu durumda orada bulunan diğer Müslümanların faydalandığı tüm haklara sahip olmasının yanında sorumlulukları da yüklenmiş olur.³⁹ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şu hadisi delil olarak gösterilebilir:

"Onlardan Müslüman olmalarını iste! İslâm'ı kabul ederlerse, onları daha fazla rahatsız etme. Ancak onlardan Hicret ülkesine gitmelerini iste! Hicret ederlerse Muhacirler (Müslümanlar)m sahip olduğu tüm haklara kavuşurlar ve yükümlü oldukları bütün sorumlulukları da kabul etmiş olurlar. Hicret etmeyi kabul etmezlerse, onlara, kendilerinin göçebe ya da gayr-i mukim Müslümanlar olarak kabul edileceklerini söyle! Bununla birlikte, diğer mü'minler gibi İlahî kanuna tabi olacaklarını söyle ve Müslümanlara katılıp onlarla beraber

³⁶ Hüseyin Algül, "Muâhât", DİA, 2005, s. 308-309; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Suheyli, *er-Ravzu'l-Unuf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm IV*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1421, s. 178.

³⁷ Hüseyin Algül, "Muâhât", DİA, İstanbul, 2005, XXX, s. 308.

³⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 233.

³⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 132-133.

savaşmadıkça, İslâm ordularının elde ettiği ganimetlerden alamayacakları hususunda onları bilgilendir!"⁴⁰

Hadise göre Müslüman olduğu takdirde kişi İslâm dininin güvencesi altına girmiş olur. Fakat İslâm'ın Müslümana sağladığı bütün haklardan istifade etmesi için kişinin İslâm devletine hicret etmesi gerekir. İslâm devletine hicret ettiğinde orada bazı haklara sahip olduğu gibi bazı sorumlulukları da yüklenmiş olur. Hicret etmeyen Müslümanlar İslâm devletinin gayri mükim vatandaşları kabul edilir.

3.2. İlk Dönem Vatandaşlık Uygulamaları

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından Medine'de kurulan site devleti, ilk İslâm devleti kabul edilmekle birlikte, o zaman devletin sınırları, bugünkü anlamda net bir şekilde belirlenmediğinden ve korunmadığından, ülkeye ait olan vatandaşlar-ülkeye ait olmayan yabancılar tabirini bugünkü manada anlamak mümkün olmamıştır. Bu dönemde, İslâm'ın yayılması ve insanlara tebliğ edilmesi, en önemli amaç kabul edildiği için insanlar arasında "vatandaş-yabancı" ayrımı yerine "müslüman-gayrimüslim" ayrımının yapılmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu kabul edilmiştir.⁴¹

Müslümanlar tek bir millet kabul edilmekle birlikte tarih boyunca birçok İslâm devletinin kurulduğu da bir gerçektir. Bu durum bir Müslümanın birden fazla İslâm ülkesinin vatandaşlığını kazanıp kazanmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Birden fazla İslâm ülkesinin olduğu dönemlerde başka bir İslâm ülkesinin vatandaşı olan Müslüman, vatandaş olarak kabul görmüş ve himaye edilmiştir.

Emevîler, Abbasîler ve Osmanlılar döneminde başka bir ülkeden ya da uzak bir coğrafyadan gelen Müslümanlar vatandaş muamelesi görmüş, orada meskûn olan diğer Müslümanlardan farklı bir uygulamayla karşılaşmamıştır.⁴² Müslüman idareciler, başka bir coğrafyadan gelen Müslümanlara Müslüman olduklarından dolayı diğer vatandaşlarla aynı şekilde davranmıştır.⁴³ Bunun nedeni İslâm hukukunda devlet başkanının tek bir İslâm ülkesinin değil, bütün Müslümanların devlet başkanı olarak kabul edilmesi gerçeğidir. Buna göre

⁴⁰ Müslim, Sahih-i Müslim, V, 139-40; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, adlı çalışmadan naklen, 199. P., s. 138-139.

⁴¹ Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 191; Ali Aslan Topçuoğlu, "Modern Hukuk ve İslam'da Vatandaşlık Kavramının Hukukî Temeli", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2012, c. 16, s. 190.

⁴² Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 207.

⁴³ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, Marifet Yay., İstanbul, 1982, s. 193.

Müslüman bir kişi başka bir İslâm ülkesinin sınırlarından içeri girer girmez o ülkenin vatandaşı kabul edilir.⁴⁴

Dünyanın her tarafına yayılan Müslümanlar ümmet bağıyla birbirine bağlı olup kardeşlik temelinde tek bir devletin vatandaşı gibi kabul edilir. Bu açıdan, İslam dinini kabul etmiş bir kimse, nerede bulunursa bulunsun, İslam devletinin vatandaşı kabul edilir. İslam hukukçularının ifadesiyle bu kimse "dâru'l-İslam" ehlidir.⁴⁵ Buna göre, Müslümanların kendi aralarında idari yapı itibariyle bölünerek müstakil devletler halinde ayrılmaları, onların vatandaşlık bağlarının da ayrıldığını göstermez. Dolayısıyla, İslam inancını benimsemiş olması itibariyle her Müslüman, yeni oluşum sonucunda ortaya çıkan devletlerin de vatandaşı kabul edilir.⁴⁶

Müslüman birey, bütün Müslüman devletlerin vatandaşı sayılmakla birlikte Müslüman olduğu halde İslâm devletinde yaşamayanın vatandaşlığı Müslüman ülkesine hicrete ve orada en az on beş gün ikamet etmesine bağlıdır. Hicret etmeyenler ise "gayr-i mukim Müslümanlar" diye ifade edilmekteydi.⁴⁷ Bu bağlamda "*İman edip de hicret etmeyenlere ise, hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir şey ile velâyetiniz yoktur*"⁴⁸ ayetine göre, dâru'l-harpte yaşayan Müslümanlar İslâm toplumu arasında siyasî ve hukukî bağ bulunmamaktadır. Bundan dolayı dâru'l-harpte yaşayan Müslümanın İslâm devletinin vatandaşı olabilmesi, hicret etmesine ve hicretten sonra en az on beş gün orada ikamet etmesine bağlıdır.⁴⁹

İslâm devletinin genel pratiği göz önüne alınca ilk dönemlerde kan, ırk bağı ve sınırları/hâkimiyet alanı net bir şekilde belirlenmiş ülke temeline dayanmayan bir vatandaşlık anlayışının yaygın olduğu görülür. Modern anlamdaki vatandaşlıktan önce İslâm ülkelerinin arasında hâkimiyet noktasında dünya görüşü ve siyasî hâkimiyet noktasında bir ayrışma olmakla birlikte bu durum sınırlardaki nüfus hareketlerine etki etmemiştir. Müslümanlar hiçbir sınırlandırmaya ve engellemeye maruz kalmadan Müslüman bir devletten diğerine (bir hâkimiyet alanından diğer bir hâkimiyet alanına) geçebiliyordu. Bu durumun en açık göstergesi Müslümanların ilim öğrenmek, bilginin asıl kaynağına ulaşmak amacıyla birbirinden uzak ve farklı coğrafyalara yolculuk yaptığını gösteren rivayetlerdir. İmam Mâlik'ten ilim almak amacıyla farklı

⁴⁴ Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 208.

⁴⁵ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr I*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî, Beyrut, 1417/1997, s. 284.

⁴⁶ Kaya, "İslam Hukukuna Göre Vatandaşlığın Temel Esasları", s. 340.

⁴⁷ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 132.

⁴⁸ Enfal, 8/72.

⁴⁹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 133.

coğrafyalardan ona talebelerin geldiği, İmam Şâfiî'nin Mısır'a gittiği bu durumun açık bir örneğidir. Bunun yanı sıra ilk dönem kaynaklarda sınırlarda geçişlerin kontrollü yapıldığını gösteren bir kayda rastlamadık. Bu durum bir Müslümanın herhangi bir engellemeye maruz kalmadan bir Müslüman devletten diğerine geçiş yapabildiğini gösterir.

Müslümanlar açısından sınır kontrolünün ve uyruk tespitinin yapılmamakla birlikte gayrimüslimler için bazı kayıtlar yapıldığı, İslâm ülkesinin vatandaşlığı için bazı şartların koşulduğu ifade edilmiştir. İlk dönemlerde çağdaş vatandaşlık uygulamalarına benzer bazı uygulamaların İslâm dünyasında geçerli olduğu görülür. Fakat bu uygulamaların gayrimüslimler özelinde olduğunu belirtmemiz gerekir. Gayrimüslimlerin istek ya da evlenme yoluyla vatandaşlığa kabul edilmesine ilişkin uygulamalar buna örnek olarak verilebilir. Hamidullah (ö. 2002), Bedreddin b. Cumaah döneminde gayrimüslimlerin vatandaşlığa kabul edildiklerinde içinde ismi, şahsi özellikleri, yaşı ve dini yazılmak suretiyle "vatandaşlık kaydı" anlamında özel bir defterin tutulduğunu belirtir. İlgili kayıtlar İslâm ülkesinin vatandaşlığına girmek isteyen gayrimüslimlerin talepleri üzerine düzenlenirdi.⁵⁰

Çağdaş vatandaşlık uygulamalarına benzer bir diğer uygulama da evlenme yoluyla vatandaşlığa geçmedir. İslâm hukukçuları bu konuyu ele almış, konuyla ilgili ayrıntılı hükümler ortaya koymuşlardır. Buna göre gayrimüslim yabancı bir kadın ya da İslâm ülkesinde bulunan gayrimüslim bayanlar Müslüman bir erkekle evlendiğinde İslâm ülkesinin vatandaşlığını kazanır. Ayrıca dışarıdan gelen çiftler, erkeğin İslâm'ı seçmesi koşuluyla İslâm ülkesinin vatandaşlığını kazanırlar.⁵¹

İstek ve evlilik yoluyla İslâm ülkesinin vatandaşlığının kazanıldığına dair bilgiler ilk dönemde İslâm devletinde çağdaş vatandaşlık uygulamalarına benzer uygulamaların geçerli olduğunu gösterir. Bir sonraki kısımda İslâm ülkesinde gayrimüslimlerin vatandaşlık hakları ayrıntılı bir şekilde ele alınacak, İslâm hukukunda vatandaşlığın hukuki bir müessese şeklinde ele alındığı ortaya konulacaktır.

3.3. Vatandaşlık Hukuku Açısından Gayrimüslimler

İnanca dayalı olarak yapılan ayrıma göre İslâm devletinin vatandaşları öncelikle Müslim ve gayrimüslim olmak üzere ikiye ayrılır. Gayrimüslimler, İslâm devletiyle olan siyasi ve hukuki durumları açısından dört gruba ayrılmıştır. Buna göre; İslam devletiyle savaş halinde olan gayri müslim başka bir devletin de

⁵⁰ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 148.

⁵¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, s. 115.

vatandaşı olanlara "harbî", İslam ülkesiyle barış halinde olan başka bir gayri müslim devleti vatandaşı da olanlara "muâhid", emanla İslâm ülkesine giren ve burada en fazla bir yıl oturma/bulunma izni verilenlere müste'men, "İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinin vatandaşı olarak yaşayanlara (ehlü dâri'l-İslâm) "zimmî" denir. Gayrimüslimlerin İslâm devletiyle olan münasebetlerini özetleyen bu tasnif, genel olarak fıkıh terminolojisinin çağdaş vatandaşlık anlayışının ortaya çıkmadığı dönemlerdeki milletlerarası ilişkiler ve vatandaşlık telakkisini yansıtmaktadır.⁵²

Bunların içinde zimmî İslâm devletinin vatandaşı olması yönüyle diğerlerinden ayrılır.⁵³ Harbî, müs'temen ve muâhid olanların İslâm devletiyle olan ilişkileri sınırlı ve geçicidir. Bu üç sınıf kalıcı olan vatandaşlık statüsü kapsamında değildir.. Zimmîlik ise anlaşmaya dayanan ve belli şartların varlığına bağlı olarak devam eden vatandaşlık statüsüdür. "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini din edinmeyen kimselerle boyun eğerek kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın*"⁵⁴ âyeti ile "*Düşmanına ulaştığın zaman ona üç seçenek ver. Bunlardan kabul ettiğini sen de kabul et ve ona işleme. Onları önce Müslüman olmaya çağır. Eğer kabul etmezlerse cizye vermelerini iste, olumlu cevap verilerse onlara dokunma!*"⁵⁵ hadisi zimmîlerle yapılan zimmet anlaşmanın hukuki temelini oluşturur.

İslâm hukukunda gayrimüslimlerle yapılan vatandaşlık sözleşmesinin karşı tarafını gayrimüslimler oluşturur. Buna göre Mecusî, ehl-i kitap, müşrik, tabiatın unsurlarına tapan, hatta ateist vatandaşlık sözleşmesinde taraf olup İslâm devletinin vatandaşlığını kazanabilir.⁵⁶ Bu anlayışa göre yapılan sözleşmeye ve İslâm devletinin hukuk düzenine aykırı olmamak şartıyla herkes İslâm devletinin vatandaşlığını kesben kazanabilir. Farklı bir ülkenin vatandaşı olan herhangi bir gayrimüslim evlilik, vize süresinin bir yılı geçmesi, İslâm devletinin

⁵² Buhârî, *es-Sahîh*, Cihâd 102; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Cihâd 2, 12; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud*, 1. Baskı, Mektebetu İbn Hazm, Dimeşk, 2004, Cihâd 82; Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *DİA*, XIII, s. 418.

⁵³ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, s. 433.

⁵⁴ et-Tevbe, 9/29.

⁵⁵ Buhârî, *es-Sünen*, Cihâd 102; Müslim, *Sünenü Müslim*, Cihâd 2, 12; Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, Cihâd 82.

⁵⁶ Putperestlerin İslâm devletinin vatandaşlığını kazanıp kazanamayacağı hususu tartışmalıdır. Geniş bilgi için bkz. Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî VII*, 3. Baskı, Dâru'l Alemu'l-Kutub, Riyad, 1997, s. 203; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar alâ Durri'l-Muhtar Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr VI*, Dâru'l Âlemi'l-Kutub, Riyad, 2003, s. 321.

sınırları içerisinde taşınmaz satın alması ve talep yoluyla İslâm devletinin vatandaşlığını sonradan/kesben kazanabilir.⁵⁷

Vatandaşlık sözleşmesi İslâm devleti açısından bağlayıcıdır. Karşı taraf sözleşmeyi feshetmedikçe ya da İslâm devletini terk etmedikçe anlaşmanın hükümleri geçerlidir. Bu sözleşme müebbet eman diye isimlendirilir ve daimi bir statü ifade eder. Müebbet emanın hüküm ifade etmesi, zimmînin her yıl vergi vermesi ve bazı ödevleri yerine getirmeyi ve bazı fiillerden kaçınmayı esas alan İslâm'ın hükümlerini kabul etmesi şartına bağlıdır.⁵⁸ Bu anlaşma gayrimüslimin düşman bir ülkeye sığınması ve isyan etmesiyle bozulur.⁵⁹ İmam Şâfiî (ö. 204) sözleşme esnasında şart koşulması halinde şartların ihlal edilmesiyle de vatandaşlık sözleşmesinin hükümsüz kalacağını belirtmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla İslâm devletinin vatandaşlık sözleşmesi sözlü tasarrufla sona erdirilmez. Sözleşmenin sona ermesi ancak zimminin fiili tasarruflarına bağlıdır. Anlaşma Müslümanlar açısından hem hukuki hem dini sorumluluk ifade eder. Zimmi açısından ise daimi güvence sağlayan hukuki bir statüdür.⁶¹

Zimmet anlaşması gayrimüslim vatandaşa bazı haklar sağlar. Sözleşmenin gereği olarak gayrimüslimlerin can, mal ve namus güvenlikleri İslâm devleti tarafından güvence altına alınır.⁶² "Onlar Allah'ın ve Resulünün zimmetindedir."⁶³ hadisi İslam devletinin gayrimüslim vatandaşların her türlü güvenliklerini sağlama sorumluluğu altında olduğunu bildirir.

Zimmiler İslâm devletinin gayrimüslim vatandaşlarıdır. Gerek anlaşma gerek diğer vasıtalarla İslâm devletinin hâkimiyetini kabul eden zimmiler İslâm devletinin koruması altına girer. Kişi ya da devlet tarafından kendisine eman verilenler temel hak ve hürriyetlere sahip olur. İslâm devletinin vatandaşı olduklarında kamu hizmetine girme ve yararlanma hakkına sahip olurlar. Bazı istisnalar dışında temel hak ve hürriyetlerden yararlanırlar. Onlar için seyahat hürriyeti ve şahıs dokunulmazlığı söz konusudur. Hürriyetleri kanunsuz bir şekilde kısıtlanmaz. Dinen yasaklanmadıkça İslâm devletinin bütün beldelerinde ikamet etme hakkına sahiptirler.⁶⁴

⁵⁷ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimniyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dari'l-İslâm*, Beyrut, 1988, s. 25.

⁵⁸ İbn Kudâme, XIII, s. 207.

⁵⁹ Alau'd-dîn Ebî Bekr b. Suû'd el-Hanefî Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâi' VII*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010, s. 106-112.

⁶⁰ Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm IV*, Beyrut, tsz., s. 198.

⁶¹ Ahmet Güneş, "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, sayı: 11, s. 259.

⁶² Serahsî, *Şerhu's-Siyer'il-Kebîr IV*, 369-72; Kasânî, VII, s. 111.

⁶³ Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *Câmiu't-Tirmizî*, 1. Baskı, Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Dimeşk, 2004, Siyer 48.

⁶⁴ Muhammed b. Ahmed Şemsuleimme Serahsî, *Şerhu Kitabî's-Siyer'il-Kebîr II*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 226; Kasânî, VII, s. 100.

Günümüzde bazı Müslüman araştırmacılar modern ulus devletindeki vatandaşlık uygulamalarıyla karşılaştırma yaparak zimmilerin İslâm devletindeki konumlarının vatandaşlık statüsü sayılamayacağını belirtmesine karşın diğer bazı düşünürler zimmîlerin İslâm devletinin gayrimüslim vatandaşları olduğunu belirtmişlerdir. Zimmîlerin vatan daş sayılamayacağını iddia edenlerin temel gerekçesi onların inançları sebebiyle -devlet başkanı olmak gibi- bir takım siyasi haklardan yararlanamamalarıdır.⁶⁵

Zimmîlerin siyasi haklar bakımından bazı kısıtlamalara tâbi olduğu bir gerçektir. Fakat bunun İslâm hukukundaki vatandaşlık hukukuyla sınırlı olmadığını, günümüzde de buna benzer uygulamaların olduğunu belirtmemiz gerekir. Başka bir inanca müstesna birinin bir devletin başkanı olduğu gerçekten nadir görülen bir durumdur. Özellikle Müslümanların hâkim olmadığı, diğer bir ifadeyle azınlık durumunda olduğu ülkelerde yönetime gelememesi bu uygulamanın sadece İslâm devletine özgü olmadığını gösterir.

Harbî ve müste'men geçici bir statü olmasına karşın bazı durumlarda zimmî statüsünü kazandığı görülür. Esasen İslâm hukukunda harbîlerin ülkeye girişlerine izin verilmesinin nedeni ekonomiktir. Onların İslâm ülkesine girişleri yasaklanırsa; ticaret malları, hayvanlar ve gıda maddeleri İslâm ülkesine gelmez olur, ticaret kapısı kapanır. Onların İslâm ülkesine girişleri ekonomik olduğundan belli bir süreyle kayıtlıdır. Hanefilere göre harbîlerin İslâm ülkesinde uzun zaman ikametleri caiz değildir. Bu süre bir seneden fazla olamaz. Çünkü ikamet süresinin bir seneden fazla olması, cizye ödenmesini gerektirir. Şayet harbî İslâm ülkesinde bir sene ya da daha fazla ikamet ederse, zimmî statüsüne geçer.⁶⁶

Müste'men de harbi gibi bir yıldan fazla İslâm ülkesinde ikamet edince zimmî statüsüne geçer. Ayrıca devlet başkanı bir yıldan az bir süre belirler ve müste'men de o kadar ikamet ederse, yine zimmî olur. Çünkü bu durumda da o zimmîliğin gereği olan cizye ödemeyi kabullenmiş olmaktadır. Müste'men haraç arazisi satın alıp haracını ödeyince de zimmî olur.⁶⁷

İslâm hukukçuları beşeri hukuk sistemlerinin ancak 19. yüzyıldan sonra yasalarla düzenlediği ve esaslarını belirlediği yabancıların sonradan vatandaş olabilmelerini çok erken sayılabilecek bir dönemde ele almışlardır. Zimmîlerle yapılan "zimmet akdi" tarihte bilinen ilk vatandaşlık anlaşması kabul edilebilir. Zira İslâm hukukçularının yabancıların vatandaşlığını kan, din ve toprak unsurlarından bağımsız devlet ve yabancı arasında yapılan bir anlaşma çerçevesinde ele almasının bir başka örneği vatandaşlık hukuku açısından

⁶⁵ Ahmet Özel, *İslâm ve Terör*, İstanbul, 2017, s. 49-50.

⁶⁶ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd b. Mahmud Mevsîlî, *el-İhtiyâr li'Ta'lîl-Muhtâr IV*, Çağrı Yay., İstanbul, 2007, s. 81-82.

⁶⁷ Mevsîlî, IV, s. 81-82.

görülmemektedir. Nitekim ilk dönemlerde Atina ve Roma'da vatandaşlık hakkı hukukî olmaktan ziyade dinî bir kurum şeklinde tecelli etmiştir. Dini törenlere katılma hakkına sahip olamayanlar vatandaş olarak kabul edilmemiştir. Bunun yanı sıra, çeşitli nedenlerle ibadete katılmayanlar, vatandaşlık hakkını kaybetmekteydiler. Özetle ilk çağlarda vatandaş, "sitenin dinine sahip olan şahıs" demektir.⁶⁸

İslâm hukukçuları vatandaşlığı Müslümanlara göre aslen zimmîler açısından kesben olmak üzere iki farklı şekilde ele almasına karşın modern vatandaşlık anlayışı ortaya çıkıncaya kadar din, vatandaşı yabancidan ayıran en önemli amil kabul edilmiş, vatandaşlık büyük oranda aslen olarak değerlendirme tabii tutulmuştur. Bu anlayışa göre vatandaşlık büyük oranda doğum yolu ile babadan çocuğa intikal eden bir statü kabul edilmiştir. İslâm hukuku dışındaki hukuklarda bir yabancıнын vatandaşlığa alınması, ilk devirlerde çok nadir olmuştur. Kan esasına dayalı vatandaşlık önemini uzun zaman korumuştur.⁶⁹

Gayrimüslimlerin İslam ülkesindeki vatandaşlık durumunu özetleyen yukarıdaki tasnif açısından gayrimüslim Suriyeli mültecilerin hukukî durumuna bakıldığında onların bu bağlamda müslüman bir ülke olan Türkiye'nin vatandaşlığını kazanabileceği söylenebilir. Keza, bu tasnif sisteminden İslam'ın tüm insanlığa kucak açan, savaş halinde olduğu devletin bile vatandaşlarına koruyup gözettiği sonucu çıkarılabilir.

4. İslâm Dünyasında Çağdaş Vatandaşlık Anlayışının Ortaya Çıkışı

Müslümanlar arasında sınırları belli devlet fikri ortaya çıktıktan sonra ırk ve dil temeline dayanan modern anlamdaki vatandaşlık kavramı yasal düzenlemelere konu olmuş ve çağdaş eserlerde ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Müslüman bir bireyin birden fazla İslâm ülkesinin hâkimiyetinde yaşayıp yaşamayacağı sorusu ve Müslüman ülkelerin birbirleriyle olan münasebetlerin hukukî boyutu gündeme gelmiştir.⁷⁰

İnanç birliği ve ümmet olma şuuru çerçevesinde şekillenen ve müslim-gayrimüslim ayırımına dayanan İslâm devletlerindeki vatandaşlık anlayışı, 18. ve 19. yüzyıla kadar değişmemiştir. İslâm ülkelerindeki vatandaş-yabancı ayırımına dayanan vatandaşlık düzenlemeleri, batı hukuklarındaki düzenlemelerle aynı dönemde ulus devlet teorisinin etkisiyle ortaya çıkmış ve yasal düzenlemelere konu olmuştur.⁷¹

⁶⁸ Fişek, *Vatandaşlık*, s. 3.

⁶⁹ Abdülhak Kemal Yörük, *Devletler Hususî Hukuku I-II*, İstanbul, 1938, s. 117; Erdoğan Göger, *Türk Tâbiyet Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 14.

⁷⁰ Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 209.

⁷¹ Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 206.

Tanzimat'la birlikte batıda dil ve ırk ayırımına dayanan, sınırları belli bir toprağa bağlılığın göstergesi olarak ortaya çıkan modern vatandaşlık anlayışı İslâm ülkelerinin inanç temelinde dayalı ümmet anlayışını derinden etkilemiştir.

Modern anlamda vatandaşlığın temelini oluşturan "vatan" kelimesi "İslâm dünyasında bugünkü siyasal-sosyolojik içeriği kazanması Batı kaynaklı ulus-devlet fikrinin etkisiyle XIX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Osmanlı devletinin parçalanıp İslam topraklarının saldırılara ve işgallere uğramaya başladığı bu dönemde vatan, vatanseverlik, vatan savunması gibi kavramlar İslâm toplumlarının ahlak, eğitim, edebiyat, siyaset, eğitim, askerlik, iktisat, din gibi alanlara dair literatüründe geniş yer tutmuştur."⁷²

Vatan ve vatandaşlıkla ilgili gelişmelere paralel olarak, İslâm ülkelerinde din temelinde dayanan vatandaşlık anlayışı yerini ırk, dil ve toprak temelinde dayanan vatandaşlık anlayışına bırakmıştır. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde İslâm hukukunda yaygın olarak kullanılan "ra'yye, müslim, zimmî ve harbî" tabirleri terk edilmeye başlanmış, dinin referanslığında şekillenen bu kavramlar yerlerini teba ve ecnebî gibi belli bir ülkenin hâkimiyetine işaret eden kavramlara bırakmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde, Prusya Vatandaşlık Kanunu ile başlayan süreç yakından takip edilmiştir. Bu kanunda "vatandaşlık" deyimini modern anlamda kullanılmış ve yasalaştırılan prensipler günümüz vatandaşlık kanunlarında da geçerli kabul edilmiştir.⁷³ Gerek Prusya Vatandaşlık Kânunu gerekse 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu'nun etkisiyle 1869 yılında, "Tâbiyeti Osmaniye Kanunnâmesi" adıyla ilk vatandaşlık kanunu yasalaştırılmıştır.⁷⁴ Bu kanun İslâm dünyasında vatandaşlıkla ilgili olarak kabul edilen ve vatandaşlığı toprağa bağlı bir statü olarak tanımlayan ilk kanundur. Modern anlamda ilk vatandaşlık kanunu ise 1929 yılında yürürlüğe giren 1312 sayılı "Türk Vatandaşlığı Kanunu"dur.⁷⁵

Halen dünyada kırk beş Müslüman devlet bulunmaktadır. İlk dönem kaynaklarda Müslüman devletlerarasındaki ilişkiler bir iç hukuk meselesi olarak ele alındığından bir Müslüman devletin vatandaşı bir diğer Müslüman ülke açısından "yabancı" ya da "harbi" olarak kabul edilmemiştir. Bu konu günümüzde çözümü zor bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Din temelinde bakıldığında kırk beş devletin vatandaşları tek bir ülkenin vatandaşı olarak kabul edilmesi gerekir. Ne var ki yaşadığımız çağ itibarıyla durum bu şekilde cereyan etmemektedir. Müslüman ülkeler arasındaki ilişkiler milletlerarası hukuk normları çerçevesinde şekillenmekte, müslüman bir ülkenin vatandaşı

⁷² Mustafa Çağrı, "Vatan", *DİA*, XLII, s. 563.

⁷³ Göğ, *Türk Tâbiyet Hukuku*, s. 15.

⁷⁴ Fişek, *Vatandaşlık*, s. 6; Göğ, *Türk Tâbiyet Hukuku*, 1972, s. 15.

⁷⁵ Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 206.

diğer bir müslüman devlette yabancı kabul edilmektedir. Birçok müslüman devlet diğer müslüman devletin vatandaşlarından vize talep etmektedir. Dolayısıyla günümüzde uygulama noktasında müslüman devletlerde diğer bir müslüman ülkenin vatandaşlarıyla gayrimüslim ülkelerin vatandaşları arasında fark yoktur.

Gerçekten bu durum Suriyeli mültecilerin maruz kaldığı muamelelerde kendini göstermektedir. Ümmet olma şuurunun zayıflaması ve ulus devletle ilgili çağdaş uygulamalar iki halkın birbiriyle olan münasebetini derinden etkilemiştir. Fiziksel yakınlaşma beraberinde duygusal yakınlaşmayı getirmemiştir. İslamiyetin ön gördüğü vatandaşlık uygulamasının pratiğe yansıtılması için öncelikle bütün Müslüman ülke vatandaşların vizesiz yekdiğer bir Müslüman ülkeye gitmesinin önü açılmalıdır. Bu sağlandığı takdirde Müslüman halklar arasında etkileşimler artar, çağdaş uygulamaların sebep olduğu duygusal ve düşünsel kopuş yerini ümmet bilincine bırakır.

5. Mevcut Durum

Herhangi Müslüman bir devletin vatandaşı olan Müslüman bireyin vatandaşı olduğu devletten başka bir Müslüman devletin vatandaşlığı kazanabilmesi ancak ilgili devletin yasal düzenlemelerine ve resmi uygulamalarına bağlı olduğu görülmektedir. Müslüman bireyin bütün Müslüman devletlerin vatandaşı olarak kabul edilmesi günümüz şartları açısından mümkün görülmemektedir. Bu durum Türkiye'ye sığınan ve hala geçici mülteci kabul edilen Suriyeli mültecilerin vatandaşlık talep etmeleri halinde ne tür işlemlerin geçerli olacağını gündeme getirmiştir.

"Yapılan saha araştırmasının bulgularına göre Suriyelilerin Türkiye'de olmaktan memnun ve mutlu oldukları, mümkünse ülkelerine geri dönmek istedikleri ancak bu ihtimalin her geçen gün azaldığını ifade ettikleri, çalışma hakkı istedikleri, çocuklarının eğitim alamamasından rahatsız oldukları, Cenevre Anlaşmasına Türkiye'nin koyduğu ve Suriyelilerin bu nedenle mülteci olmalarını engelleyen coğrafi çekincenin kaldırılmasını talep ettikleri, her geçen gün Türkiye'de kalmaya daha sıcak baktıkları, Türkiye vatandaşlık verirse kabul etmeye sıcak baktıkları görülmektedir."⁷⁶

Elli kişi üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; "Suriyelilerin çoğu (%88 - 44 kişi) Türk vatandaşlığına sahip olmak istemektedir. Bu kişilerin 24'ü (%54,5) kadın, 20'si ise (%45,5) erkektir. 5 kişi (%10) Türk vatandaşlığına geçmek istememektedir, bu kişilerin 3'ü kadın (%60), 2'si (%40) ise erkektir. Yalnızca 1 kişi

⁷⁶ M. M. Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2014, s. 7.

(%2) vatandaşlığın olup olmamasının kendisi için önemli olmadığını söylemiştir. Türk vatandaşlığına "evet" diyen 44 kişiden biri önemli olanın iş olanakları olduğunu ve hangi ülkenin vatandaşı olduğunun çok önemli olmadığını belirtmiştir."⁷⁷

Türk vatandaşlığını almak isteyen Suriyelilerin temel gerekçesi bazı haklara erişim isteğidir. Bu haklar ise "sırasıyla çalışma izni, eğitim hakkı ve sağlık hizmetlerine erişim hakkıdır. Suriyeli mültecilerin %63,6'sı (28 kişi) sosyal güvence sağlayan işlerde çalışabilmek ve ücretleri ödenmediğinde ya da haksız yere işten çıkartıldıklarında adalet arayabilmek için çalışma iznine sahip olmak için Türk vatandaşlığına geçmek istemektedirler. Suriyeli mültecilerin %59'u ise vatandaşlık hakkının kendilerine eğitim hakkı ve sağlık hizmetlerine erişim hakkını daha etkili şekilde sağlayacağını düşünmektedir."⁷⁸

Sonuç

Sınırları belli bir toprak parçasında örgütlenme eğilimine giren insan topluluklarının var olmasıyla birlikte hem devlet hem de devlete bağlı olmanın hukuki durumunu ifade eden vatandaşlık ortaya çıkmıştır. Vatandaşlık bir devlete bağlı olmanın doğal ve hukuki durumunu ifade eder. İlk vatandaşlık uygulamalarının Yunan devletine, vatandaşlığın hukuki bir bağlamda ele alınmasının kökeninin ise Roma devletine kadar uzandığı ifade edilir. Gerek Yunan site devletinde gerekse Roma hukukunda vatandaşlık büyük oranda kan ve ırk bağına dayanmıştır. Sonraki dönemlerde aynı dine mensubiyet ön planda olmak koşuluyla toprağa bağlılık vatandaşlığın temelini oluşturmuştur.

Ayetlerde bütün insanların uyum içinde yaşadığı bir düzen içerisinde yaşadığı halde sonradan bölünüp parçalandıkları ifade edilmiştir. Bu durum bölünmüşlüğü bir sonucu olan vatandaşlığın sonradan ortaya çıktığını gösterir. Bu yüzden İslâm hukukunun temel kaynaklarında vatandaşlıkla ilgili açık bir hüküm bulmak mümkün görünmemektedir. Kur'an ve hadislerde bütün Müslümanların "ümme"e dahil olduğu ifade edilmiştir. Irk, kan ve toprak gibi unsurlar ümme bilinci karşısında etkisini yitirmektedir. Kulluk bilinci ve kardeşlik hukuku "ümme"nin çimentosunu oluşturur. Coğrafi sınırlandırmalar, sınır kontrolleri ve yetki farklılaşmalarının olmadığı ilk dönem uygulamalarında bütün Müslümanlar İslam devletinin vatandaşı kabul edilmiştir. Birden fazla Müslüman devletin olduğu dönemlerde de Müslüman birey aynı anda birçok ülkenin vatandaşı kabul edilirdi. Bununla birlikte ilk dönem fıkıh kaynaklarından

⁷⁷ Mültecilerle Dayanışma Derneği, *Sonsuz Geçiciliğe Çare: Suriyeli Mülteciler Türkiye Vatandaşlığı Hakkında Ne Düşünüyor?*, İzmir, 2017, s. 17.

⁷⁸ Mültecilerle Dayanışma Derneği, *Sonsuz Geçiciliğe Çare*, s. 17-19.

başlamak üzere fıkıh eserlerinde müslim-gayrimüslim ayırımına dayanan vatandaşlıkla ilgili bazı kavramlara yer verildiği, çeşitli vatandaşlık statülerinden bahsedildiği görülür. Bu da İslâm hukukunun ilke düzeyinde de olsa modern vatandaşlık anlayışlarına açık bir sistem olduğunu en azından ona karşı olmadığını gösterir.

İslam hukukunda insanın toprağa olan bağlılığı siyasi olmaktan çok dini bir durum arz etmektedir. Yüce Allah Kur'ân'da Müslümanların kardeş olduğunu bildirmiş, Hz. Peygamber (s.a.s.) söz ve uygulamalarıyla bu düşünceyi hayata aktarmıştır. İslam bütün Müslümanları inanç bağıyla birbirine bağladığından dünyadaki bütün Müslümanlar bir devletin vatandaşı olarak tasavvur edilmiştir. İlk dönem İslâm devletlerinde devletin hâkimiyetindeki insanlar vatandaş-yabancı ayırımı üzerinden değil müslim-gayrimüslim ayırımı üzerinden değerlendirilmiştir. İslâm hukuk literatüründe bireylerin devletle olan ilişkisi bu bakış açısına göre şekillenmiştir. Buna bağlı olarak müslim, zimmi ve müstemen şeklinde farklı statüler ihdas edilmiştir.

Din temeline dayanan vatandaşlık anlayışı Müslümanlar arasında ümmet bilincini oluşturmuştur. 19. yüzyıla kadar inanç birliği temeline dayanan vatandaşlık anlayışı devam etmiş fakat batı toplumlarında toprak temeline dayanan vatandaşlığın ortaya çıkmasıyla birlikte İslâm dünyasında da vatandaşlık anlayışı değişmeye başlamıştır. Konuyla ilgili batı dünyasında yapılan kanunlaştırmalar Osmanlı devletini etkilemiştir. Nihayetinde konuyla ilgili olarak ilk defa Osmanlı devletinde toprağa dayalı vatandaşlık kanunu yapılmıştır. Bu süreç İslâm dünyasındaki ümmet anlayışını kökten etkilemiştir. Günümüz itibarıyla birçok İslâm devleti diğer Müslüman devletlerin vatandaşına vize uygulamaktadır.

Suriye'de savaşın devam etmesi ve savaşın son ereceğine dair emmarelerin görünmemesi nedeniyle Suriyeli mültecilere Türk vatandaşlığının verilip verilmemesi gündeme gelmiştir. Bu konunun hukuki, dini ve ekonomik yönleri bulunmaktadır. Buna göre ilk dönemlerde geçerli olan ümmet temeline dayanan vatandaşlık anlayışı göz önüne alınca birçok ülkeye mülteci ve muhacir olarak sığınmış bulunan Suriyeli mültecilerin buldukları Müslüman devletlerin vatandaşı olabileceğinin mümkün olduğunu gösterir. Zira konuyla ilgili ayet ve hadisler dünyanın neresinde olursa olsun bütün Müslümanların kardeş olduğunu; Müslümanın Müslümanı kendi haline bırakamayacağını bildirmiştir. Müslümanın Müslüman kardeşine sahip çıkması, onu koruyup gözetmesi her şeyden önce uhrevi bir sorumluluktur. Bu sorumluluğun devleti/kamuyu ilgilendiren ve farz-ı kifâye cinsinden bir sorumluluk olduğu kanaatindeyiz. Sorumluluğun ihmali uhrevi olarak hepimizi mesuliyet altına

sokabilir. Bir insanın yaşama, barınma, beslenme gibi temel hakları ekonomik ve politik hesaplamalara feda edilemez. Bir devlete aidiyet bağıını ifade eden vatandaşlık statüsü, savaş, deprem, sel gibi insan yaşamını derinden etkileyen sebeplerden dolayı başka bir ülkenin toprağına sığınan insanların temel insan haklarını göz ardı etmeyi gerektirmemesi gerekir.

Türkiye’de doğan Suriyeli çocukların Türk vatandaşlığını başka bir işleme gerek kalmaksızın kazandığı kanundan anlaşılmaktadır. Türkiye’de doğmamış Suriyeli mülteciler ancak kanunda belirlenen şartları yerine getirmekle Türk vatandaşlığını kazanabilirler. “Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak” şartı hariç diğer şartların kamu düzeninin devamı için gerekli olduğu aşikârdır. “Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak” şeklindeki şartın suiistimale açık, temel insan haklarına aykırı olduğu kanaatindeyiz. Genel sağlığa aykırı bir hastalığı bulunan bir Suriyeliye hangi işlemin uygulanacağı belirsizdir. En azından böyle bir kişinin sınır dışı edilmemesi gerektiğini belirtmemiz gerekir.

Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin muhacir olduğu kabul edilirse bu durumda onların vatandaşlık alabileceği söylenebilir. Zira bir İslam ülkesine hicretle gerçekleşen muhacirlik statüsü, kişiye vatandaşlık hakkını sağlamaktadır. Bu bağlamdaki vatandaşlık hakkı, Müslümanları tek bir ümmet olarak ifade eden ayete dayanmaktadır⁷⁹ Buna göre ümmete tabi olmak, siyasi ve hukuki bağlılığı ifade eden vatandaşlığı da gerektirmektedir. Aynı ülkedeki idari bölünmeler ve aynı anda birçok İslam ülkesinin hüküm sürmesi ümmet bilincine dayanan vatandaşlığa engel teşkil etmemektedir.⁸⁰ “Nitekim Selçuklu ve Osmanlı devletleri ümmet bilincine istinat eden anlayış doğrultusunda muhacirleri vatandaşlık olarak kabul etmişlerdir. Ancak günümüzde İslam ülkelerindeki hukukî, siyasî ve politik yapılanmalar, muhacirlik sisteminin işletilmesini engellemektedir. Bugün gayrimüslim bir ülkede yaşayan Müslüman azınlıklar veya İslâmiyet’i yeni kabul edenler, istedikleri Müslüman ülkeye serbestçe hicret etme imkânına sahip değildiler.⁸¹ Vakia bu şekilde olmakla birlikte nasların bazı durumlarda hicreti zorunlu tutması⁸² ve müminlerin bir ümmetin kardeş fertleri olduğunu bildirmesi,⁸³ muhacire vatandaşlık hakkının verilmesini gerekli kılmaktadır.”⁸⁴

⁷⁹ el-Enbiyâ, 21/92; el-Mü’minûn, 23/52; el-Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/110.

⁸⁰ Zeydan, *Ahkâmü’z-Zimniyyîn*, 63; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 248.

⁸¹ Özel, XVII, s. 466.

⁸² el-Enfâl, 8/72; en-Nisâ, 4/97-9.

⁸³ Âl-i İmrân, 3/103; el-Hucurât, 49/10; el-Enbiyâ, 21/92.

⁸⁴ Hüseyin Baysa, “İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Gaziantep, 2016, sayı: 3/4, s. 37-47.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî, Beyrut, 1417/1997.
- Algül, Hüseyin, "Muâhât", *DîA*, XXX, (308-310), İstanbul, 2005.
- Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi", *İlahiyat Akademi Dergisi*, , cilt: III, sayı: 4, s. 37-47, Gaziantep, 2016.
- Bozkurt, Gülnihal, "İslâm Hukukunda Zimmîlerin Hukukî Statüleri", Prof. Dr. Kudret Ayiter Armağanı, *D.E.Ü.H.F.D.*, c. III, no: 1-4, , s. 115-155, Ankara, 1987.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İhyâ'it-Turâi'l-'Arabî, Beyrut, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvud*, 1. Baskı, Mektebetu İbn Hazm, Dimeşk, 2004.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2010.
- Erdem, B. Bahadır, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011.
- Esendemir, Ş., *Türkiye'de ve Dünyada Vatandaşlık: Eski Sorular, Yeni Arayışlar*, Ankara, 2008.
- Fişek, Hicri, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.
- Göğçer, Erdoğan, *Türk Tâbiyet Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- Göğçer, Erdoğan, *Türk Tâbiyet Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
- Güneş, Ahmet, "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 11, Konya, 2008.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devleti İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddu'l-Muhtar alâ Durri'l-Muhtar Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr I-XII*, Dâru'l Âlemi'l-Kutub, Riyad, 2003.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî I-XV*, 3. Baskı, Dâru'l Alemu'l-Kutub, Riyad, 1997.
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku I-III*, İz Yay., İstanbul, 1999.
- Kâsânî, Alau'd-Dîn Ebî Bekr b. Suû'd el-Hanefî, *Bedâiyu's-Sanâyi' fî Tertîbi's-Şerâi' I-VII*, Dâru'l-İhyâ'it-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2010.
- Kaya, Ali, "İslam Hukukuna Göre Vatandaşlığın Temel Esasları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Cilt: 7, Bursa, 1998.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd b. Mahmud, *el-İhtiyâr li'Ta'lîli'l-Muhtâr I-VI*, Çağrı Yay., İstanbul, 2007.

- Mültecilerle Dayanışma Derneği, *Sonsuz Geçiciliğe Çare: Suriyeli Mülteciler Türkiye Vatandaşlığı Hakkında Ne Düşünüyor?*, İzmir, 2017.
- Müslim, Ebu'l-Husayn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, Sahîhu Müslim, Thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhân, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb el-Hurasânî, Sünenu'n-Nesâî, Thk. Halîl b. Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007.
- Nomer, Ergin, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Özel, Ahmet, "Hicret" , *DİA*, XVII, 462-46, İstanbul 1998.
- Özel, Ahmet, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, Marifet Yay., İstanbul, 1982.
- Muhammed b. Ahmed Şemsuleimme Serahsî, *Şerhu Kitabi's-Siyerî'l-Kebîr II*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995,
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut, trs.
- Temelat, Neslihan, *Ülke Anayasalarında Vatandaşlık Tanımları*, Ankara, 2011.
- Tirmizî, Ebî İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Câmiu't-Tirmizî*, 1. Baskı, Thk. Yusuf el-Hâc Ahmed, Mektebetu İbn Hacer, Dimeşk, 2004.
- Topçuoğlu, Ali Aslan, "Modern Hukuk ve İslam'da Vatandaşlık Kavramının Hukukî Temeli", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XVI, Ankara, 2012.
- Turner, B. , *Contemporary Problems in the Theory of Citizenship*, London, 1993.
- Yörük, Abdülhak Kemal, *Devletler Hususî Hukuku I-II*, İstanbul, 1938.
- Zeydan, Abdulkerim, *Ahkâmu'z-Zimniyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dari'l-İslâm*, Beyrut, 1988.